

KIRIM TÜRK TARİHİ'NİN KAYNAKLARI BAKIMINDAN KIRIM HANLIĞI KADIASKER DEFTERLERİ

Ahmet DOĞAN*

Özet: Kırım, İlk Çağlardan itibaren Türk topluluklarına ev sahipliği yapmıştır. Bölge, Kırım Hanlığı zamanında tam anlamıyla Türk-İslâm diyarı haline gelmiştir. Fakat Kırım Hanlığı'nın yıkılmasından sonra bölgede başlayan Rus egemenliği döneminde Kırım'daki Türk izleri bilinçli olarak silinmeye başlamıştır. Şehirler, kasabalar, köyler, akarsular vb.nin isimleri değiştirilmiş, mimari izler silinmeye çalışılmıştır. Kırım'ın etnografik yapısı değiştirilerek yarımada'nın asil sahipleri olan Kırım Türkleri anavatanlarından sürülmüşlerdir. Bu çalışmada Kırım bölgesindeki Türk izleri, Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada bizzat incelenen defterlerin yanında yapılan lisansüstü çalışmalardan da istifade edilmiştir. Çalışmanın en önemli amacı Kırım Yarımadasındaki tarihi hafızanın ortaya çıkartılmasında kadiasker defterlerinin önemini ortaya koymaktır. Bununla birlikte Kırım bölgesinin Türk kültürü bakımından önemi ve günümüzde statüsü tartışma konusu olan Kırım'da Kırım Türklerinin de söz hakkının olması gerektiği ortaya konulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Genel Türk Tarihi, Kırım, Kırım Hanlığı, Bahçesaray, Kadiasker Defterleri.

The Kadiasker Notebooks of the Crimean Khanate as Sources of Crimean Turkish History

Abstract: Crimea has been home to Turkish communities since the early ages. The region literally became a Turkish-Islamic land during the Crimean Khanate. However, after the fall of the Crimean Khanate, Turkish traces in Crimea began to be deliberately erased during the period of Russian rule in the region. The names of cities, towns, villages, rivers, etc. were changed and architectural traces were tried to be erased. The ethnographic structure of Crimea was changed and the Crimean Turks, the noble owners of the peninsula, were expelled from their homeland. In this study, Turkish traces in the Crimean region have been tried to be identified through the Crimean Khanate Kadiasker Notebooks. In addition to the notebooks examined personally, postgraduate studies were also used in the study. The most important aim of the study is to reveal the importance of the kadiasker notebooks in revealing the historical memory of the Crimean Peninsula. In addition, the importance of the Crimean region in terms of Turkish culture and the need for the Crimean Turks to have a say in Crimea, whose status is a matter of debate today, were intended to be put forward.

Key Words: General Turkish History, Crimean, Crimean Khanate, Bakhchisaray, Kadiasker Notebooks.

Giriş

Türkler anavatanları olan Orta Asya bölgesinden farklı diyarlara göç etmişlerdir. Göç ettikleri coğrafyaları da vatanları gibi görerek buralarda önemli devletler kurmuşlardır. Türkler tarafından vatan haline getirilen coğrafyalardan biri Kırım'dır. Kırım, ılıman iklimi ve sahip olduğu verimli topraklarıyla uzun süre Türklere ev sahipliği yapmıştır. İskitlerle başlayan Türk yerleşmesi, Altın Orda ve özellikle Kırım Hanlığı zamanında bölgenin Türk-İslâm yurdu haline gelmesine neden olmuştur. Fakat Kırım Hanlığı'nın yıkılmasından sonra Kırım'da Rus egemenliği başlamıştır. Bu dönemde bölge halkı baskıya tabi tutularak anavatanlarından göç ettirilmeye zorlanmıştır. Bir müddet sonra da bölgenin etnografik yapısında ve hatta mimari eserlerinde bile önemli değişimler yaşanmış, Kırım'daki Türk-İslâm izleri bilinçli olarak silinmeye başlamıştır. Bu nedenle bu çalışmada incelenen Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri, Kırım Coğrafyasının Türk Yurdu olduğunun en önemli kanıtlarından biridir. Zira kadiasker defterlerinde Kırım Türklerine ait mimari yadigârlar, yerleşim yerleri, kabile isimleri, toplum yaşayışı vb. hakkında çok kıymetli bilgiler yer almaktadır. Bu nedenle çalışmada Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri'nin önemi üzerinde durularak günümüzde statüsü tartışma konusu olan Kırım Coğrafyasında Türklerinde söz hakkının olması gerektiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle kadiasker defterleri ve muhteviyatı, akabindeyse Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Bahçesaray şehrine ait defterler transkript edilmiş, yapılan lisansüstü çalışmalar taranmış ve akabinde elde edilen veriler excell programına aktarılmıştır. Veriler excell'e aktarılırken de belgelerin sayfa numaraları, belgelerde yer alan isimler, milletler, inançlar, mimari eserler, kabileler, yerleşim merkezleri, ekonomik

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Akşemseddin Bilim ve Sanat Merkezi, Niğde/Türkiye, E-Posta: adogan1299@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2685-957X.

faaliyetler vb. pek çok husus kaydedilmiştir. Dolayısıyla bundan sonra yapılacak olan çalışmalar için kolaylık sağlanmıştır. Örneğin bu çalışma için excell programında yer alan Kırım Türkleri sekmesindeki tüm bilgiler tek bir tuşla çekilmiştir. Çalışmada asıl hedef kadiasker defterlerinin özellikle de Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri'nin Türk tarihi bakımından önemini ortaya koymaktır. Bu bağlam da çalışmada tespit edilen veriler ışığında Kırım Coğrafyasının eski bir Türk Yurdu olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır.

1. Kadiasker Defterleri

Kadiasker defterleri; şer'iyeye sicilleri, sicillât defterleri, mahkeme defterleri veya zabt-ı vekâyi şeklinde de adlandırılmaktadır. Türkiye'de “Şer'iyeye Sicili” ve “Şer'iyeye Defteri” şeklindeki kullanım daha yaygındır. Fakat Kırım'da bu defterler müftüye bağlı olan kadiaskerlerin kontrolünde tutulduğu için bu çalışmada kadiasker defteri şeklindeki kullanım tercih edilmiştir. En genel ifadeyle de kadiasker defterleri “İnsanlarla ilgili bütün hukuki olayları, kadıların verdikleri karar sûretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları ihtiva eden defterler”dir. (Akgündüz, 2009:21-22) Defterlerde mahkemeye intikal etmiş hukukî sorunların dışında günümüz noterleri tarafından tutulan kayıtlara benzer işler, alım ve satım belgeleri, vakıf senetleri, teftiş işlemleri¹, belediyece ile ilgili iş ve işlemler, esnaf örgütlenmesi, evlenme-boşanma gibi medeni hukukla ilgili hükümler, muhallefât kayıtları, miras hukuku, çarşı ve pazarda satılan ürünlerin fiyatların belirlendiği narh kayıtları, vakıflara ait binaların imarıyla ilgili iş ve işlemler ve merkezden gönderilen emir ve buyruklar dâhil olmak üzere çok önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kayıtlar sayesinde de kayıtların tutulduğu bölgedeki toplumun sosyokültürel hayatı hakkında en ince ayrıntısına kadar bilgilere ulaşılmaktadır. Bu sebepten dolayı da kadiasker defterleri, içerikleri bakımından tarihçiler için özellikle de şehir tarihi üzerinde çalışma yapan araştırmacılar için en önemli tarihi kaynaklar arasındadır.

Defterlerin boyutları genellikle kadıların ceplerine sığacak büyüklükte 15×45 cm ebadında, sayfa sayısı ise 10'dan 300'e kadar çıkabilmektedir. Defterlerdeki ortalama hüküm sayısı ise 400-500 civarındadır. (Uğur, 2003:9) Türkiye'de şer'iyeye sicilleri tarih araştırmasında ilk kez 1935 yılında İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından kullanılmıştır. İlerleyen yıllarda ise T.Mümtaz Yaman, İbrahim Gökçen, Mustafa Çağatay Uluçay ve Halil İnalcık kadiasker defterlerinden istifade etmiştir. 1960'lı yıllarda ise Osman Ersoy, Mücteba İlgürel, Yusuf Halaçoğlu ve Ahmet Akgündüz gibi araştırmacılar tarafından siciller kataloglamaya başlanmıştır. Neşredilen ilk sicil “1 Numaralı Ankara Şer'iyeye Sicili”dir.² Günümüze kadar geçen süreçteki en önemli neşr faaliyeti ise Mehmet Âkif Aydın başkanlığında yapılan “İstanbul Kadı Sicilleri/İstanbul Mahkeme Defterleri” projesidir. İlk zamanlarda 40 cilt olarak düşünülen proje de şu ana kadar yaklaşık 100 cilt neşredilmiştir.³

Osmanlı Coğrafyasında yüzlerce kadiasker defteri/şer'iyeye sicili bulunmaktadır. Defter sayısı ise her geçen gün yenilerinin tespitiyle artmaktadır. Mevcuttaki defterler araştırmacıların bir hayli ilgisini çekmektedir. Bu sebepten dolayı da özellikle son yıllarda kadiasker defterleri/Şer'iyeye sicili merkezli çok sayıda lisansüstü çalışma yapılmıştır. Yapılan ve yapılacak olan çalışmalar Türk tarihinin aydınlatılması bakımından son derece mühimdir.

2. Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri

Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra bölgedeki Türk izleri planlı bir şekilde yok edilmeye başlanmıştır. Bu sebepten dolayı da hanlık tarihiyle ilgili çok sayıda belge

¹ Kadı'nın teftiş yetkisi hakkında bkz. Ahmet Doğan, “Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2023, C. 11 Sayı: 35, s.711-729.

² Kadiasker Defterleri'nin Üsküdar örneği için Bkz. Ekrem Tak, *XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri*, TTK Yay., Ankara 2019, s.121-134.

³ Bkz. <http://www.kadısicilleri.org/>, s.e.t.,29.12.2024.

kaybolmuştur. Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri ise büyük bir şans eseri günümüze ulaşmıştır. Defterlerin ilk başlarda Yalta Şark Müzesinde Krimskiy Naučno-İssledovatel'skiy saklandığı tahmin edilmektedir. 1944 sürgününden sonraysa defterlerin fotoğrafları Kırım Devlet Arşivi'ne getirilmiş ve 1992 yılına kadar burada saklanmıştır. 1992 yılındaysa bir kısmı Kırım Devlet Arşivi'nin kalorifercisi tarafından yakılmıştır. Arşiv müdürü Antonina ve arşiv çalışanı Kırım Türk'ü Aliye Ramazanova'nın belgelerin önemini fark etmesiyle birlikte evraklar muhafaza altına alınarak Kırım'daki İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'ne verilmiştir. (İnalcık, 1996:166-167) Kadiasker defterlerinin gün yüzüne çıkmasını sağlayan en önemli kişilerden biriye Hakan Kırımlı'dır. İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'nde araştırma yapan Kırımlı, belgeleri görmüş ve Halil İnalcık'a bildirmiştir. İnalcık tarafından 16-21 Mayıs 1994 tarihleri arasında Kırım'da yapılan inceleme neticesinde de İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'nde bulunan belgelerin Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri'nin fotoğrafları olduğu anlaşılmış ve hemen akabinde Belleten'de "*Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu*" adlı meşhur makale yayınlanmıştır. (İnalcık, 1996:165-190) İnalcık tarafından yayınlanan bu makaleyle birlikte Kırım Hanlığı tarihi çalışmaları için yeni bir sayfa açılmıştır.

Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri hakkında aslında ilk çalışmalar 1887 yılında *Kırım İlmi Araştırmalar Komisyonu (TUAK)* tarafından yapılmıştır. *İTUAK* adlı dergide Smirnov tarafından defterler hakkında kapsamlı bir çalışma yayınlanmıştır. Daha sonrasında da Murat Bey Biyarslan tarafından iki farklı çalışma yapılmıştır. Smirnov ve Murat Bey Biyarslan tarafından yapılan bu çalışmalar neticesinde defterlerin önemi idrak edilerek Kırım'dan Rusya'ya gönderilmesine karar verilse de ancak 1905 yılında St. Petersburg'a Rus Milli Kütüphanesi'ne (Российская Национальная Библиотека) gönderilmiştir. Defterler hakkında yapılan çalışmaları 1897 yılında F.F. Laşkov ve 1925 yılındaysa Bekir Çobanzâde'nin çalışması takip etti. Türk dili ve Türk lehçeleri alanındaki önemli bir âlim ve şair olan Çobanzâde, Okuv İşleri adlı derginin 4-5 numaralı sayısında "*Okuv İşlerinde Ameliyat ve Nazariyat: Leningrad'da Kırım Hatıraları*" adlı makalesiyle zikredilen evrakın Osmanlı Türkçesi ile yazılan ve sanılanın aksine sadece toprak tasarrufu hakkında bilgi veren kayıtlar olmadığını ifade etmiştir. (Turan, 2003:3-4) Fakat yapılan tüm bu çalışmalarda bulunan evrakın Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri olduğu anlaşılmamıştır.

İnalcık'ın tespiti ve zikredilen makalesinin yayınlanmasından sonra akademisyenler tarafından çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri olan Ahmet Nezihi Turan tarafından yapılan çalışmada, defterlerin tanıtımıyla birlikte kadiasker defterlerinin hangi tarihleri kapsadığı, kim tarafından tutulduğu, hangi yerleşim birimlerine ait olduğu gibi önemli bilgilere cevap verilmeye çalışılmıştır. (Turan, 2003:1-16) Turan'ın çalışmasını Nuri Kavak tarafından yapılan benzer çalışma takip etmiştir. (Kavak, 2008:14-27) 2004 yılındaysa Ahmet Cihan ve Fehmi Yılmaz tarafından Türkiye'de bulunan defterler "*Kırım Kadı Sicilleri*" adlı çalışmayla örnekler üzerinden tanıtılmıştır. (Cihan, Yılmaz, 2004:131-176) 2017 yılın da ise Oleg Rustemov tarafından Türkiye'de bulunan defterler esas alınarak Kırım Tatarcası ve Rusça olarak yazılmış 280 sayfalık bir kitap çalışması yapılmıştır. (Rustemov, 2017) 2021 yılının sonlarına doğruysa Fehmi Yılmaz, Ahmet Cihan ve Özlem Deniz Yılmaz tarafından Rusya'da bulunan tüm kadiasker defterleri incelenerek "*Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*" adlı kitap yayınlanmıştır. Bu çalışmayla Rusya'da bulunan kadiasker defterleri de dâhil olmak üzere defterlerin toplam sayfa sayısı, hangi yılları kapsadığı ve her bir defterde bulunan ilk ve son kayıtlar üzerinden defterler tanıtılmıştır. (Yılmaz, Cihan, Yılmaz, Deniz, 2021) Yılmaz, Cihan ve Yılmaz'ın zikredilen çalışmasıyla Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde *Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917*'de 121 adet ve 1 tanesi de (Karasu kazâsına ait) Yalta Tarih ve Edebiyat Müzesi'nde olmak üzere 122 adet Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri'nin olduğu anlaşılmıştır.

Kırım Hanlığı Kadiasker defterleri 1608-1786 yılları arasında yazılmış ve orijinal nüshaları hâlâ Rusya'da muhafaza edilmektedir. Kırım'daki İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'nde

bulunan ve yakılmaktan kurtulan fotokopiler ise 24 Mayıs 1995 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından alınarak Bilkent Üniversitesi Halil İnalcık Koleksiyonu'na teslim edilmiştir. Daha sonrasındaysa defterlerin örnekleri Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde de araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.⁴ Türkiye'ye getirilen kopyaların sayısı 59'dur. Türkiye'de bulunan defterlerde 1 numara H.1017-1022 (M.1608-1613) tarihlerini, 72 numaraysa H.1163-1164 (M.1750-1751) tarihlerini ihtiva etmektedir. Rusya'dakiler defterlerin incelenmesiyle birlikte 1786 tarihine kadar meydana gelen hadiseler aydınlatılmış olacaktır.

Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri çok sayıda makale, kitap vb. çalışmaya konu olduğu gibi son yıllarda lisansüstü tez çalışmasına da ilham vermektedir. Üniversitelerde Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri ya da Kırım şehirleri esaslı yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır.

Yapılan çalışmalar şu şekildedir;

NO	TEZ ADI	TEZ TÜRÜ	DEFTER NO	YAZAR	YIL
1	Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl sonlarından 18. Yüzyıl ortalarına kadar)	YL	25-33-47-65	Zeynep Özdem	2006
2	Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)	DR	Tamamı	Ömer Bıyık	2007
3	Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iye Sicillerine göre)	DR	25-33-47-65	Nuri Kavak	2008
4	67 A 90 nolu ve 1017-1022 (1608?1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri (Tahlil ve Transkripsiyon)	YL	1	Dilek Çelik	2011
5	67 A 90 numaralı (Dördüncü Cilt), 1061- 1062 Tarihli Kadiasker Defteri'ne göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat	YL	4	Fırat Yaşa	2014
6	45 nolu Kırım Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi	YL	45	Metin Bilal	2015
7	3a-3b numaralı, 1648-1679 tarihli Kırım Kadiasker Defterlerine göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat	YL	3a-3b	Sema Aktaş Sarı	2016
8	Bahçesaray (1650-1675)	DR	3a-3b-4-8-9-10-11-13-14-15-16-17-18-19-20-21	Fırat Yaşa	2017
9	Kırım Hanlığı'nda Kölelik (1648-1699)	DR	3a-3b-4-8-9-10-11-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23a-25-26-27-29-31-32-33-34	Zeynep Özdem Köse	2017
10	67 A 90 Numaralı (On dokuzuncu cilt), 1083-1087 (1672-1676) Tarihli Kadiasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik hayat	YL	19	Erim Vatanserver	2018
11	67 a 90 Numaralı (onuncu cilt) 1077 – 1080 (1666 – 1670) tarihli Kadiasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1-70 varak)	YL	10	Mehmet Caner Çavuş	2019
12	Kırım Tatarlarında Aile (1700-1750) (Şer'iye Sicillerine göre)	YL	25-35-36-37-38-39-40-44-45-46-47-48-49-51-53-54-58-59-64-65-71-72	Alp Atakan Eryılmaz	2019
13	67 A 90 numaralı (on birinci cilt), 1077- 1078 (1667-1667) Tarihli Kadiasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat	YL	11	Fatma Şahin	2019
14	17 numaralı Kırım Şer'iye sicili (H. 1084-1085/M.1673-1674) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi	YL	17	Şahin Kılınç	2019
15	67 a 90 numaralı Kırım Kadiasker defterine göre Kırım'da sosyal ve ekonomik hayat (1075-1076/1665)	YL	9	Emine Yıldırım	2020
16	16 Numaralı, 1082-1083 (1671-1673) Tarihli Kadiasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat	YL	16	Nurullah Çelen	2020
17	25 ve 26 Numaralı Kırım Şer'iye Sicillerine Göre II. Hacı Girây Han Döneminde Sosyal ve Ekonomik Hayat	YL	25, 26	Aysel Çelebi	2020
18	31 Numaralı Kırım Hanlığı Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi	YL	31	Hatice Bilici	2021
19	Kırım Bahçesaray'da Sosyo-Ekonomik Hayat (1700-1725)	DR	34,35,36,37,38,40,44,45,46,47,48,49,51,52	Ahmet Doğan	2022
20	36 Numaralı Kırım Hanlığı Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1113-1118/M.1701-1706)	YL	36	Sümeyye Kurel	2023
21	51 numaralı, 1135-1136 (1722-1724) Tarihli Kadiasker Defteri'ne göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat	YL	51	Murat Altın	2022

⁴ Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/> s.e.t.,30.12.2024.

Tablo 1. Kadiasker Defterleri Esas Alınarak Yapılan Lisansüstü Tezler

Tablo 1 incelendiğinde ilk çalışmanın 2006 yılında Zeynep Özdem [Köse] tarafından yapılan yüksek lisans çalışması olduğu görülmektedir. Özdem [Köse] çalışmasında 17.yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ortalarına kadar ki Karasu şehrinin sosyoekonomik durumunu 25, 33, 47 ve 65 numaralı defterler üzerinden incelemiştir. (Özdem, 2010) 2007 yılındaysa Ömer Bıyık tarafından kadiasker defterlerinin tamamı kullanılarak “*Kırım’ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi [1600-1774]*” adlı çalışma yapılmıştır. (Bıyık, 2014) Çalışmada her ne kadar da tüm defterler kullanıldığı belirtilse de seçme metinler üzerinden bir değerlendirme yapıldığı düşünülmektedir. Zira çok fazla sayıda belgeyle çok geniş bir coğrafya incelenmeye çalışıldığı için başkent Bahçesaray dâhil olmak üzere Kırım kazâları, sosyoekonomik durum, mimari yadigârlar, devlet teşkilatı vb. alanlarda ayrıntıya inilememiştir. 2008 yılındaysa Nuri Kavak tarafından Karasu Kazâ’sı, 1683-1774 tarihleri arasındaki defterler esas alınarak doktora çalışması olarak incelenmiştir. (Kavak, 2008) Kırım kazâları hakkındaki benzer çalışmalar 2017 yılında Fırat Yaşa’nın “Bahçesaray (1650-1675)” ve 2022 yılında Ahmet Doğan’ın “Kırım Bahçesaray’da Sosyo-ekonomik Hayat (1700-1725)” adlı doktora çalışmalarıyla devam etmiştir. (Yaşa, 2021; Doğan, 2022) Yaşa ve Doğan tarafından ilgili tarihler arasındaki kadiasker defterleri incelenerek şehrin insanları, mekânları, insanların sosyoekonomik durumları, mahalleleri, mimari eserleri vb. hakkında çok önemli bilgiler başkent Bahçesaray üzerinden değerlendirilmiştir. 2017 yılında Zeynep Özdem Köse tarafından yapılan doktora çalışmasıyla da Kırım’ın en önemli gelir kaynaklarından biri olan köle ticareti 1648-1699 kadiasker defterleri üzerinden incelenmiştir. (Özdem Köse, 2017)

3. Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri’nin Kırım Türkleri Açısından Önemi

Kırım Hanlığı’nın yıkılması ve akabinde bölgede Rus egemenliğinin başlamasıyla birlikte Kırım Coğrafyasında çok ciddi bir asimilasyon çalışması başlatılmıştır. Bölge halkı göçe zorlanmış ve çok sayıda Kırım Türk’ü anavatanlarından göç etmek zorunda kalmışlardır. Özellikle 1793 yılındaki işgalden sonra çoğu Kırım Türk’ü vatanlarını terk ederek Romanya, Balkanlar ve Kafkasya’nın farklı noktalarına, önemli bir kısmıysa “*Ak Topraklar*” olarak adlandırdıkları Anadolu Coğrafyasına göç etmişlerdir. Şüphesiz Gaspıralı İsmail gibi bazı Kırımlılar göçe karşı çıkarak Kırım’da mücadeleye devam etmişlerdir. Fakat bu süreç çok çetin geçmiş, Rusya tarafından çok sayıda Rus, Kırım topraklarına yerleştirilmiş, bölgenin etnografik yapısı üzerinde önemli değişiklikler meydana getirilmiş, Kırım’daki Türk izleri bilinçli olarak silinmeye çalışılmıştır. Bu sebepten dolayı günümüz Kırım’ında yerleşim merkezleri dâhil olmak üzere çok sayıda Türkçe isim ortadan kaldırılmıştır. 1994 tarihinde Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri’nin tespit edilmesi ve araştırmacılar tarafından incelenmeye başlanmasıyla birlikte, Kırım’ın kültürel kimliği, sosyoekonomik hayatı, mimari yapısı vb. hakkında çok önemli kanıtlar elde edilmiştir. Defterlerin incelenmesiyle de bölgenin Türk-İslâm diyarı olduğu ve en önemlisi Kırım Türklerinin anavatanı olduğu ispatlanmıştır.

a. Onomastik Bilimi Açısından Defterlerin Önemi

Aristo’dan bu yana insanoğlunun yaşam sürecinde ad verme her zaman önemini korumuştur. (Aksan 2015) Zamanla ad verme bir bilim haline gelmiştir. Günümüzde adlar üzerinde yapılan çalışmalar onomastik biliminin konusudur. Kadiasker defterleriye onomastik bilimi bakımından çok kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.⁵ Özellikle de Kırım Coğrafyasında onomastik biliminin en önemli kaynağı kadiasker defterleridir. Zira Osmanlı Coğrafyasındaki yer adları genellikle mufassal tahrir defterlerinde yer almaktadır. Fakat Kırım’da mufassal tahrir

⁵Türkiye’de Onomastik bilimi alanında yapılan önemli çalışmalar için Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, “Türkiye’de Yer- adı Verme Usulleri ve Yer-Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Eylül 1984, s.25-41; Yılmaz Kurt, *Anadolu’da Kişi ve Yer Adları*, Haz. Ertan Ünlü- Fatih Mehmed Önal, Akçağ Yay., Ankara 2020; Tuncer Gülensoy, *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

defterleri tespit edilememiştir. Bu nedenden dolayı da Kırım bölgesindeki yer adlarının tespitinde araştırmacılar için en önemli kaynak kadiasker defterleridir.

Kadiasker defterlerinde çok sayıda yerleşim merkezinin ismi bulunmaktadır. Defterlerde yer alan en önemli yerleşim merkezlerinden biri kazâlardır. Kırım'da kaç kazânın bulunduğu ise tartışma konusudur. Çelebi, Hezarfen Hüseyin Efendi ve Milner'e göre Kırım 24 kazâdır. (Çelebi, 2011:511; Hezarfen,1998:171; Milner,1855:177) Peyssonnel, Tunmann, Gözaydın ve Ülküsal'a göreyse 18. yüzyılın ikinci yarısında Kırım'da 48 kadılık bulunmaktadır. (Peyssonnel, 1787:11;Tunmann, 1936:32; Gözaydın,1944:28; Ülküsal,1980:33)Kadiasker defterlerinin incelenmesiyle birlikte kazâ sayısı ve isimleri daha da netleşmeye başlamıştır. Defterler üzerinde ilk çalışmayı yapan araştırmacılardan biri olan Turan'a göre Kırım genelinde 40-50 civarında kazâ bulunmaktadır. (Turan,2003:2) Defterlerin tamamını inceleyen Bıyık'a göreyse 46 kazâ bulunmaktadır. (Bıyık:2014:121) Özdem Köse'ye göreyse Kırım'da 48 kazâ bulunmaktadır. (Özdem Köse, 2017:9) Fakat Köse tarafından tespit edildiği belirtilen Nehr-i Taşlı kazâsı Bıyık tarafından belirtilen Taşlı kazâsı ile aynı yerdir. Dolayısıyla Köse tarafından tespit edilen kazâ sayısı 47'dir. Dolayısıyla şu an için Kırım genelinde 47 kazâ bulunmaktadır. Kırım'da tespit edilen kazâlar şunlardır.

Sıra	Kazâ	Sıra	Kazâ
1	Abdiulan	25	Kırım
2	Akmescid/Kalga Sultan kazâsı	26	Küçük Karasu
3	Arbat/Ribat	27	Mangıt
4	Argın	28	Nehr-i Alma/Alma
5	Bağcesaray	29	Nehr-i Beşterek/Beşterek
6	Beşkabak	30	Nehr-i Dayır/Dayır
7	Buçla/Buçala/Poçla	31	Nehr-i Kabartı/Kabartı
8	Boynak	32	Nehr-i Salgır/Salgır
9	Bulganak/Nehr-i Bulganak	33	Nehr-i Taşlı/Taşlı /Taşlıdere
10	Borulca/Borulça	34	Nefs-i Tamak
11	Karasu/Karasubazar/Nısf/Nısf-ı Karasu	35	Ortaçongar
12	Çetirlik	36	Sakal
13	Çongar	37	Samarcık
14	Çöyüncü	38	Şeyheli
15	Dipçongar	39	Şirin
16	Diptarhan	40	Tarhan
17	Eski Kırım/Kırım-ı Atık	41	Taşlıbulga/Taşlıyılga
18	Or/ Ferahkerman	42	Tatarpınarı
19	Gözleve/Gözlev	43	Ulaneli/Ulanili
20	İçki/Sultaniçkisi/Kalga Sultan İçkisi	44	Yaşdağ/Yaşdağı
21	Nehr-i Kaçı/Kaçı	45	Töbeçokrak
22	Karadil/ Karadiltaşlısı	46	Zaviye [Zaviye-i Kıpçak]
23	Karakurt/Karakurd	47	^{Osmançık} Osmancık
24	Karasu Tamak		

Tablo 2.Tespit Edilen Kazâlar

Tablo 2'de zikredilen kazâlardan bazıları defterlere farklı şekillerde kaydedilmişlerdir. Örneğin Karasu kazâsı bazen sadece Karasu şeklinde bazen de Karasubazar, Nefs-i ve Nefs-i Karasu şeklinde yazılmıştır. Benzer şekilde Akmescid kazâsı bazen Kalga Sultan şeklinde, Zaviye kazâsıysa Zaviye-i Kıpçak şeklinde yazılmıştır. Bazı kazâlar ise adını bölge de bulunan ırmaklardan almıştır. Mesala tabloda yer alan Kaçı, Dayır, Alma, Beşterek, Kabarti, Salgır, Taşlı ve Bulganak kazâları isimlerini nehirlerden almışlardır. (ORRNB, FOND 917,35-70-A1; ORRNB, FOND 917,37-42-B2; ORRNB, FOND 917,38-11-B3; ORRNB, FOND 917, 49-4-A5; ORRNB, FOND 917,51-49-A2; ORRNB, FOND 917, 52-11-A4)

Siroeçkovskiy'e göre Kırım köylerinin büyük bir kısmı Sahib Geray Han zamanında kurulmuştur. Sahib Geray Han, Orkapı'dan başlayarak Balıklavaya, Kefe'den başlayarak batıdaki Gözleve'ye kadar olan yerleri halka dağıtılarak köyler kurdurtmuştur. (Siroeçkovskiy,1978:37) İncelenen kadiasker defterleri köy adları bakımından da çok zengindir. Kadiasker defterlerinde yer alan köylerin büyük kısmı Rus egemenliği döneminde

yok olmuştur. Bugün için Kırım Hanlığı döneminde bölge de kaç tane köy olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Çelebi'ye göre Kırım Yarımadası'nda 1600 köy bulunmaktadır. (Çelebi, 2011:511) Hasan Esîrî'ye göreyse Kırım'da iki üç bin kadar köy bulunmaktadır. (İnan, 2017:757) Gözaydın'ın Toman'ı kaynak göstererek verdiği bilgiye göreyse II. Mengli Geray Han zamanında yapılan sayıma göre Kırım'da 1399 adet köy bulunmaktadır. (Gözaydın, 1944:27-28) Toman gibi Peyssonnel de 18. yüzyılın ikinci yarısında Kırım'da 1399 köy ya da kasabanın bulunduğunu zikreder. (Peyssonnel, 1787:11) Bıyık ise 17. ve 18. yy.da Kırım'ın kazalarında bulunan 1001 köyün ismini tespit etmiştir. (Bıyık,2014:91) Yaşa ise bir İtalyan tüccarın çizdiği bir haritaya dayanarak 16. yüzyılda Kırım'da 10.000 köy bulunduğu bilgisini vermektedir. (Yaşa,2021:155)

Kazâ	Köy Sayısı	Kazâ	Köy Sayısı
Abdiulan	2	Kırım	3
Akmescid/Kalga Sultan kazâsı	68	Küçük Karasu	75
Arbat/Ribat	22	Mangıt	22
Argın	34	Nehr-i Alma/Alma	30
Bağcesaray	134	Nehr-i Beşterek/Beşterek	3
Beşkabak	3	Nehr-i Dayır/Dayır	2
Buçla/Buçala/Poçla	4	Nehr-i Kabartı/Kabartı	19
Boynak	10	Nehr-i Salgır/Salgır	22
Bulganak/Nehr-i Bulganak	15	Nehr-i Taşlı/Taşlı /Taşlıdere	35
Borulca/Borulça	23	Nefs-i Tamak	22
Karasu/Karasubazar/Nısf/Nısf-ı Karasu	84	Ortaçongar	21
Çetirlik	19	Sakal	10
Çongar	2	Samarcık	19
Çöyüncü	6	Şeyheli	30
Dipçongar	27	Şirin	18
Diptarhan	50	Tarhan	12
Eski Kırım/Kırım-ı Atik	12	Taşlıbulga/Taşlıyılga	5
Or/ Ferahkerman	12	Tatarpınarı ⁶	1
Gözleve/Gözlev	63	Ulaneli/Ulanili	2
İçki/Sultaniçkisi/Kalga Sultan İçkisi	10	Yaşdağ/Yaşdağı	1
Nehr-i Kaçı/Kaçı	50	Töbeçokrak	1
Karadil/ Karadıltaşlısı	38	Zaviye [Zaviye-i Kıpçak]	15
Karakurt/Karakurd	36	Osmancık	7?
Karasu Tamak	20		

Tablo 3. Kazâlardaki Köy Sayıları

Tablo 3'de belirtilen köy sayısı kadıasker defterlerinin tamamını inceleyen Bıyık'ın çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.(Bıyık, 2014:90) Fakat Akmescid, Bahcesaray ve Gözlev'deki köy sayısı yeni yapılan çalışmalara göre güncellenmiştir. Şöyle ki Bıyık tarafından Ahmescid Kazâsı'nda 42 köy tespit edilmişken tarafımızdan yapılan incelemelerde Akmescid kazâsında Bıyık'tan farklı 26 köy tespit edilmiştir. Yine Bıyık tarafından Bahcesaray'da 92 köy bulunduğu belirtilmişken Doğan tarafından 122 köy, Yaşa tarafından ise belirtilen köylere ilave 12 köy daha tespit edilmiştir. Dolayısıyla Bahcesaray'da en az 134 köy bulunmaktadır. Yine

⁶ Tatarpınarı Bucak Bölgesi'ndedir. İncelenen belge de kâtip hatası nedeniyle Tannâzbunarı[Tatarbunarı] şeklinde yazılmıştır. ORRN B FOND 917, 48-15-B4.

⁷ Osmancık kazâsında kaç köy olduğu tespit edilememiştir.

Bıyık tarafından Gözleve’de 19 köy ismi zikredilirken Aktaş Sarı tarafından 53 köy ismi daha tespit edilmiştir. Bunlardan önemli bir kısmı da Bıyık’dan farklılık göstermektedir. Tablo 3’e göre Kırım Hanlığı zamanında şu an için en az 1.110 köyün olduğu tespit edilmiştir. Şüphesiz Kırım kazâlarının derinlemesine incelemesi ve Rusya’da bulunan kadıasker defterlerinin tamamının taranmasıyla birlikte Çelebi’nin, Esîrî’nin, Toman’ın ve Peyssonnel’in zikrettiği köy sayılarına ulaşılabacaktır.

Çalışmada sadece kazâlardaki toplam köy sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Zira tüm köy isimlerinin tek tek belirtilmesi ve incelenmesi daha geniş çapta bir çalışmayla mümkün olacaktır. Bu nedenle bu çalışmada sadece başkent Bahçesaray’da bulunan köy adları üzerinden bir çıkarımda bulunulması tercih edilmiştir.

Sıra No	Köy Adı	Sıra No	Köy Adı	Sıra No	Köy Adı	Sıra No	Köy Adı	Sıra No	Köy Adı
1	Ağasarayı	28	Biyesalası	55	Gülumbey[Kaçı Boyunda]	82	Karaç	109	Sarıbaş
2	Akçokrak	29	Biyeli	56	Gündoğan	83	Kırımça	110	Şeyh Mehmed
3	Akşeyh [Kaçı Boyunda]	30	Boğasalası	57	Hacı	84	Kızıl Koba	111	Suvuk Su
4	Aktaçı [Kaçı Boyunda]	31	Burluk	58	Hacı Ataman	85	Kobacı	112	Süren
5	Albat	32	Bulganak	59	Hacı Bike	86	Kobazi	113	Süyrü
6	Aliş	33	Bürügen	60	Hacı Halil	87	Kocukeli[Nehr-i Alma’da]	114	Süyrütaş
7	Alma	34	Büyük Alma	61	Hacısala	88	Kongrat	115	Şakav
8	Almakermen	35	Büyük Yaşdağ	62	Hacıköy	89	Kuş	116	Şeyh İlyâs Efendi [Kaçı Boyunda]
9	Almalı Atalıkeli	36	Cabaç	63	Haneli	90	Kökköz	117	Şuri
10	Aşağıköy	37	Cantimur Ağa	64	Haniköy	91	Küçük Cabaç	118	Tayket
11	Atalık İli [Nehr-i Bulganak Boyunda]	38	Cabanâk	65	Haramiköy	92	Küçük Süren	119	Taymas Ağa [Nehr-i Alma Boyunda]
12	Avcıköy	39	Cuma Mescidi [Nehr-i Bulganak Boyunda]	66	Hocasala	93	Küntuvgan	120	Teberti
13	Avcılar köyü	40	Çabak	67	İstilâ	94	Laka	121	Teymurköy
14	Ayı Yüreyi	41	Çaycacı	68	İvaz Geray Sultan	95	Maçısalası	122	Tole
15	Ayırğül	42	Çaycı	69	Kaçı	96	Manguş	123	Topçu
16	Aziz	43	Çelebiler[Yaşdağ’da]	70	Kadıköy	97	Mehmed Şah Ağa Köyü [Kaçı’de]	124	Topçuköy
17	Badrak	44	Çerkes	71	Kakâv[Bulganak’ta]	98	Mehmedali[Kaçı Boyunda]	125	Ulaklı
18	Bagatır	45	Çotay	72	Kalımtay[Kaçı Boyunda]	99	Meryem	126	Ulusala
19	Bahçe Sala	46	Çöyüncü	73	Kamışlı	100	Murtaza Çelebi	127	Üçkuyu
20	Bali [Nehr-i Alma Boyunda]	47	Dedeş Ağa	74	Kamışlıağzı	101	Ordabazar[Nehr-i Alma Boyunda]	128	Üçler
21	Baltaçokrak	48	Dereköy	75	Karaağaç	102	Osman Ağa	129	Yaluta
22	Baydar Obalı	49	Duvanköy	76	Karabay	103	Otarköy	130	Yaşdağ
23	Bekmirza Ağa	50	Egizoba	77	Karayazı	104	Oysunki	131	Yenisala
24	Beşev	51	El-Hâc Bahadır Ağa	78	Karlı	105	Özenbaş	132	Yurt
25	Beyler Yaşdağı	52	Eski Yurt	79	Karmitay	106	Pıçkı	133	Zamruk [Nehr-i Alma Boyunda]
26	Biyeeli	53	Evvelseyh	80	Kermençik	107	Ruus Ağa	134	Gavri
27	Begaylı	54	Göçmez	81	Kıpçak	108	Sicivut		

Tablo 4. Bahçesaray Şehri’nin Köyleri

Tablo 4’de belirtilen köy adları Kırım’ın eski bir “*Türk Yurdu*” olduğunu ispatlamaktadır. Zira tabloda yer alan köy adlarının önemli bir kısmı Türk coğrafyalarında yaygın olarak kullanılan boy, aşiret, cemaat ve şahıs isimleridir. Yine hayvan isimlerinin, mesleklerin ve de renklerin yerleşim merkezine ad olduğu görülmektedir. Bazı köy adlarının ise Kırım Tatarca’sından türediği anlaşılmaktadır. Tabloda belirtilen köy adlarını detaylıca incelemek gerekirse Türk coğrafyalarında sıklıkla kullanılan boy ve oymak isimlerinin Kırım’daki yerleşim merkezlerine ad verildiği görülmektedir. Tabloda belirtilen Sicivut, Badrak, Kongrat, Çöyüncü ve Bulganak gibi yer adları buna örnektir. Belirtilen köyler Altın Orda ve Kırım Hanlığı zamanında bölgede etkili olan Türk aşiretleridir. Hatta Sicivut köyü Kırım’ın en güçlü kabileleri olarak gösterilen karaçi beyleri arasında da belli zamanlarda yer almıştır. Dolayısıyla Sicivut köyü Tatar kabile aristokrasisinin bir hatırası olarak kalmış olmalıdır. Yine tabloda belirtilen Badrak, Bulganak ve Çöyüncü köyleri bölgedeki önemli kabile adlarıdır. Gülumbey, Cantimur Ağa, El-Hâc Bahadır Ağa ve Bekmirza Ağa gibi köy adlarıysa zikredilen köyleri kuran beylerin adları olmalıdır.

Tabloda zikredilen köy adlarına bakıldığı zaman bir kısmının bölgedeki coğrafyadan esinlenerek verildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bölgenin toprağının renginden, dağların özelliklerine, akarsulara, ovalara, yetiştirilen ürünlere kadar çeşitli faktörlerin köylerin adlandırılmasında etkili olduğu görülmüştür. Alma, Kamışlı, Dereköy, Karaağaç, Suvuk Su, Üçkuyu, Karlı, Yaşdağ, Koba, Suvlukova ve Aşağıköy bu gruptaki köy isimlerindendir. Bölgenin lezzetli meyvesi elma Alma’ya, kamış ağaçları Kamışlı’ya isim olmuştur. Dere kenarındaki köy Dereköy’e, üç kuyunun etrafındaki köy Üçkuyu köyüne ad olmuştur. Diğer isimlerde bu bağlamda benzer şekilde ortaya çıkmış olmalıdır. Zikredilen köyler içerisindeki Alma, Kırım’ın ve başkent Bahçesaray’ın önemli köylerden biridir. Köy bir derenin içine kurulmuştur. Çelebi’ye göre köyün havası hoş, bağlık ve bahçelik bir yerdir. Ayrıca köyde seyyahımızın misafir olduğu nureddin sultana ait bir saray bulunmaktadır. (Çelebi,2011:485) 1578 yılında bölgeyi ziyaret eden Broniowski’ye göreyse köyün yakınında küçük bir saray bulunmaktadır ve Kırım hanı belli zamanlarda bu sarayda kalmaktadır. (Broniowski,1970:686)

Tabloda belirtilen köylerin adlandırılmasındaki önemli bir unsur da renklerdir. Zira tarihin en eski devirlerinden beri Türkler tarafından renklerin yön tarif etmek için kullanılmıştır. Güneşin doğuşundan dolayı sarı renk doğuyu, batmasından dolayı da kırmızı renk batıyı tarif etmek için kullanılmıştır. Kara renk kuzeyi ak ise güneyi tanımlamak için kullanılmıştır. (Karaörs,1993:686) Tabloda zikredilen Sarıbaş, Kızılkoba, Karabay, Karayazı ve Akçokrak köyleri renklerle adlandırılan yerleşim birimleridir.

Tablodaki bazı köylerin adlandırılmasındaysa köyün ekonomik yapısı, meslekler ve köydeki dinî durum etkili olmuştur.

Kırım bölgesi hayvancılık bakımından son derece elverişlidir. Bu sebepten dolayı bazı köyler geçimlerini hayvancılıkla idame ettirmişler ve köylerinin adlandırılmasında hayvan ve hayvancılıkla ilgili isimleri tercih etmişlerdir. Örneğin tabloda belirtilen Avcıköy, Biyeli⁸, Biyesalası, Kuş ve Ayıyüreği köyleri isimleri hayvancılıkla alakalıdır.

Aktaçi, Ulaklı, Topçuköy, Avcıköy ve Atalıkili gibi köyler ise ismini köylülerin mesleğinden almıştır. Özellikle atalık mesleği Kırım ve Kafkasya bölgesinde çok yaygındır. Yeni doğan çocuklar talim ve terbiye edilmek için sıklıkla atalık olarak adlandırılan kişilere emanet edilmiştir. Zamanla da atalıkların köyü Atalık, Atalıkeli ya da atalığın ismiyle adlandırılmıştır. Tabloda belirtilen Alma Atalıkeli ve Nehr-i Bulganak Boyundaki Atalıkeli köyünün dışında bölgede atalık ile adlandırılan çok sayıda köy bulunmaktadır. Küçük Karasu’daki Atalık, Argın’daki Zeyn Ali Atalık ve Devlet Gazi Atalık köyleri bunlara örnek gösterilebilir. (ORRNB, FOND 917,57-7A-1)

⁸ Biye, Kırım Tatarcasında Kısarak demektir.

Türk-İslâm diyarında köylerin adlandırılmasında tercih edilen bir başka hususta dinî zümrelerdir. Özellikle bölgenin İslamlaşmasında aktif rol alan “*Kolonizatör Türk Dervişleri*”nin bulunduğu köyler zamanla aynı adla anılmışlardır. (Barkan, 2013:66-67) Tabloda belirtilen Cuma Mescidi, Akşeyh, Evvelşeyh, Hacıköy, Şeyh İlyas Efendi gibi köylerin adlandırılmasında yerleşim merkezindeki din adamları ve grupları etkili olmuştur. Yine Kaçı köyü de bu kapsamda değerlendirilmesi gereken bir yerdir. Zira köyde Halveti tarikatına ait bir tekke ve de türbe bulunmaktadır. Köyde misafir olan Çelebi’ye göre tarikatın lideri Şeyh Hızır Efendi’nin Kırım’da 40.000 müridi vardır. (Çelebi, 2011:484-485) Aşure günlerinde tekkede bulunan ve Kaçı şeyhi tarafından saklanan “*Sakal-ı Şerif*” ahali tarafından ziyaret edilmektedir. (Kırımlı, Ferrari, 2016:534)

Tabloda zikredilen bazı köylerin ismiyse bölgede ikamet etmiş olan milletlerden esinlenmiştir. Örneğin defterlerde sıklıkla yer alan sala, çokrak, biye, koba, maçı gibi ifadeler Tatarca kökenlidir. Tatarca’da sala köy, çokrak su pınarı, biye kısrak, koba mağara, maçı ise tuzlu su demektir. İstılâ köyü ise Rumca Stila’dan gelmektedir. Meryem köyü bölgedeki Hristiyan ahali tarafından kurulan ve yaşanan bir köydür. Süyrütaş köyü de 13. yüzyıl Cenevizlilerinden kalmadır.(Yaşa, 2021:37)

b. Türk Kabileleri Bakımından Defterlerin Önemi

Kırım’da Türk hâkimiyeti 4. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanmıştır. Alan, Hazar, Peçenek, Kıpçak Türkleri Kırım’ın Türkleşmesinde son derece önemli bir rol üstlenmişlerdir. (Gömeç, 2009) Özellikle de Kırım bölgesinde hâkimiyet kuran Cengiz ve halefleri zamanında Türkleşme ivme kazanmıştır. (Gündoğdu,2021:81) 13.yüzyıla geldiği zaman bölge tam anlamıyla Türk yurdu hâline gelmiştir. Kırım Hanlığı zamanındaysa bölge, Türk aşiretlerinin iskân edildiği önemli coğrafyalardan biri olmuştur. İncelenen defterler bölgedeki kabilelerin tespit edilmesi bakımından önemli bilgiler içermektedir. Bölgede tespit edilen kabilelerden bazıları şunlardır.

Sıra No	Kabile Adı	Sıra No	Kabile Adı
1	Beşoğlu Kabilesi	45	Orakoğlu Kabilesi [Celil’de]
2	Olak berdi Kıpçağı	46	Mamayoğlu Kabilesi[Kongrat’da]
3	Arşun Kabilesi	47	Orakoğlu Kabilesi[Yeni Turan’da]
4	Topal Kenekes Kabilesi	48	Orakoğlu Kabilesi[Güneş’de]
5	On İki Kabilesi	49	Orakoğlu Kabilesi[Lur’da]
6	Nükus Kabilesi	50	Orakoğlu Kabilesi[Ak Mehmed Mirza]
7	Saraylı Kabilesi [Cemboylak Kabilelerinden]	51	Kas Bolat Oğlu Nogay Kabilesi[Kuban’da]
8	Yedisán Halkından Mehmed Bey Kabilesi	52	Kara Ulusu Kabilesi[Ferahkirman’da]
9	Türkmen Kabilesi [Or Mehmed Oğlu Kabilesinden]	53	Or Mehmed Oğlu Kabilesi [Kara Nayman’da]
10	Or Mehmed Oğlu kabilesi [Yılanlı Türkmen Bölgesinde]	54	Sultan I. Mahmud Kabilesi Nogayları
11	Or Mehmed Oğlu Kabilesi [Taraklı Nayman bölgesinde]	55	Kuş Damgalı Aviş Nogay Kabilesi[Şeyheli’nde]
12	Orakoğlu Kabilesi [Timur Hacı bölgesinde]	56	Doksan Bir Cemaati [Ferahkirman’da]
13	Orakoğlu Kabilesi [Açalı bölgesinde]	57	Mekir Ulançı Kabilesi
14	Mamayoğlu Kabilesi [Baymaklı’da]	58	Nevruzoğlu Nogay kabilesi
15	Orakoğlu Kabilesi [Taraklı’da]	59	Baksan Kemal Şeyh Cemaati
16	Sultan Kışlası’nda Or Mehmed Oğlu Kabilesi	60	Cantimur Cemaati
17	Kaz Ayaklı’da Or Mehmed Oğlu Kabilesi	61	Ali Efendi Cemaati [Nehr-i Bulganak’ta]
18	Kili’de Han Mirza Oğlu Kabilesi	62	Mehmed Geray Sultan Cemaati [Nehr-i Kabartay’da]
19	Or Mehmed Oğlu Kabilesi [Tok Türkmeni’nde]	63	Or Mehmed Oğlu Kabilesi [Barlak’ta]
20	Orakoğlu Kabilesi[Abaklı’da]	64	Orakoğlu Kabilesi [Acılı Kefe Deresi’nde]
21	Yaman Sadak Kabilesi	65	Uysun Kalkı Name Kabilesi ?[Anapa’da]
22	Cemboylak	66	Atıl Yaman Sadak Kabilesi [Seyyid Ak Mirza’da]
23	Dizdar Ahmed Han Ağa Cemaati [Gözlev’de]	67	Mamayoğlu Kabilesi [Celayirköy’de]
24	Monla Hüseyin Cemaati [Bahçesaray’da]	68	Ederhan
25	Orak Mirza Cemaati [Any’a’da]	69	Yediçke oğlu [Yediçkul]Kabilesi
26	Toytaca Nogay Cemaati	70	Bayoğlu
27	Yedisán Nogay Kabilesi [Kuban’da]	71	Çalsav Bolatoğlu
28	Mehmed Bey Kabilesi Yedisán Halkından [Ferahkirman]	72	Bulhak
29	Sultan Mehmed oğlu Kabilesi [Yedisán]	73	Ming(?)
30	Orakoğlu Nogaylarından Küçük Mirza Kabilesi [Nehr-i Kabartay’da]	74	Badrak

31	Or Mebitoğlu Nogayları	75	Kiyât
32	Orakoğlu Nogaylarından Şeyhoğlu Kabilesi [Nısf Tamak'ta]	76	Orak Ehli Kabilesi [Kene Kese karyesi]
33	Or Mehmed Oğlu Kabilesi'nden Cinak Mehmed Mirza Cemaati[Akkirman'da]	77	Ay Damgalı Kutay [Anapa'da]
34	Yedisán halkından Mehmed Bey Kabilesi [Ferahkirman Taşrası'nda]	78	Kara Keray Kabilesi
35	Beşoğlu Kabilesi [Yedisán'da]	79	Kanar Kabilesi
36	Muhayyi Oğlu Kantimur Mirza Kabilesi [Akkirman'da]	80	Hasbolatoğlu Kabilesi
37	Orakoğlu Kabilesi [Akkirman'da]	81	Kalmuk
38	Yirmibeş Cemaati [Kefe'de]	82	Argın
39	Yüzüncü Cemaati [Karasu'da]	83	Şirin
40	Sultan Mehmed Oğlu Kabilesi [Yedisán'da]	84	Sicivut
41	Or Mehmed Oğlu kabilesi [Beş Kıpçak'ta]	85	Mansuroğlu [Mangıt
42	Orakoğlu Kabilesi [Beğ Mirza Karyesinde]	86	Barın
43	Yaman Sadak Kabilesi	87	Kıpçak
44	Or Mehmed Oğlu Kabilesi [Ökkeş Mirza Karyesi'nde]	88	Dayır

Tablo 5. Tespit Edilen Kabileler

Tablo 5'de yer alan kabile sayısı ve kabilelerin bölgelere göre dağılımı defterlerin derinlemesine incelenmesiyle birlikte artabilir. Tablo 5'de yer alan Şirin, Barın, Kıpçak, Mansur [Mangıt], Argın, Dayır, Maksud, Nogay ve Sicivut kabileleri Kırım bürokrasisinde son derece etkili olan karaçi kabilelerindenidir. Hanlığın kurulmasında ve iktidarının devamında son derece etkili olan karaçi kabileleri aslında Şirin, Barın, Argın ve Kıpçaklardan meydana gelen ve genellikle “*Dört Rükün*” ve “*Dört Karaçi Beyi*” olarak adlandırılan kabilelerdir. (İnalcık, 2002:455) Diğer kabileler siyasi konjektüre göre belli zamanlarda karaçiler arasında yer almışlardır. Dört rükun içerisinde yer alan Şirinler protokolde her zaman birinci sırada yer almışlardır. Ümera-i Şirin olarak adlandırılan Şirin kabilesi çoğunlukla Karasu ve Kerç arasında kalan bölgede yaşamışlardır. (ORRNB, FOND 917, 38-23-B1) Şirin beyi, karaçi beyleri içerisinde en güçlüsü olmaları hasebiyle genellikle “*Başkaraçi*” olarak adlandırılmıştır. İktidarda olan Kırım hanının iktidarının devamı için mutlaka karaçilerle özellikle de Şirin beyi ile iyi geçinmesi gerekmektedir. Tabloda yer alan aşiretlerin büyük bir kısmı Nogay'dır. Nogaylar 15. yüzyıla kadar *Mangıt Ulusu* şeklinde adlandırılmışken bu tarihten sonra *Nogay Ordası* şeklinde adlandırılmışlardır. (Kurat,1972:281; İnalcık, 2007:96-104)

Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri'nde Türk kabilelerinde sıklıkla görülen damgalama/tamgalama adeti de defterlere yansımıştır. Defterlerde çok sayıda kayıp hayvan davası bulunmaktadır. Bu davalar incelendiği zamanda hayvanların genellikle damgalandığı görülmüştür. Tespit edilen bazı damgalar şunlardır. Tarak topak, kuş, Türkmen, çekik, açamay, bor, mangıt, kaz ayak, kulak, sandık, balık vb. çok sayıda damga tespit edilmiştir. Tespit edilen damgalar başka bir çalışmada detaylıca incelenecektir.

c. Devlet Teşkilatı Bakımından Önemi

Kırım Hanlığı devlet teşkilatı tam anlamıyla aydınlatılamamıştır. Hala devlet yönetimi konusunda aydınlatılması gereken çok fazla husus bulunmaktadır. Kadiasker defterleri, Kırım Hanlığı devlet teşkilatının aydınlatılması bakımından önemli kanıtlar içerir. Zira defterlerde Kırım hanları, kalgay ve nureddin sultanlar, karaçi beyleri, serasker sultanlar, han ağaları, yalı ağaları⁹, tat ağaları vb. hakkında kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Yine defterlerde Kırım hanları tarafından yazılan yarlıglardan para vakıflarına,¹⁰ pazardaki ürünlerden ülkede kullanılan para ve ölçü birimlerine kadar çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

Nureddin Sultan	Kale Kapucusu	Divan Kâtibi	Mimar
-----------------	---------------	--------------	-------

⁹ Yalı ağalığı hakkında yapılan bir çalışma için bkz. Ahmet Doğan, “Kırım Hanlığı Devlet Teşkilatında Yalı Ağalığı Makamı ve Yalı Ağası Osman Ağa”, *Küllüye*, C.5, S.1, 2024, s.97-118.

¹⁰ Bahçesaray şehrindeki para vakıfları hakkında bkz. Ahmet Doğan, “Bahçesaray Para Vakıfları Üzerine Tespitler”, *Son Bozkurt Mustafa Abdülcemil Kırımoglu Armağanı*, Haz. Saadettin Yağmur Gömeç, Pınar Yiğit Türker, Sonay Ünal, Abdul Metin Çelikkalek, Berikan Yayınevi, Ankara 2023, s.61-103.

Karaçi Beyleri	Kalga Sultan	Güleç Kadısı	Muhtesip
Or Seraskeri	Kalga Sultan Defterdarı	Han	Muhtesip Emiri
Bucak Seraskeri	Kalga Sultan Hazinedar Baş	Han Ağalığı	Müfti
Yedisın Seraskeri	Kalga Sultan Veziri	Han İmamı	Pençik Emını
Kuban Seraskeri	Kalgay Sultan Ağalığı	Han Müftisi	Saraçhane Emını
Atalık	Kalgay Sultan Naibi	Han Veziri	Silahtar
Bade Ağası	Kalgay Sultan Veziri	Han Veziri Kethüdâsı	Silahtar Ağa
Bahçesaray İhtisabı Hizmeti	Kapıcılar Kethüdâsı	Harem Kethüdâsı	Şah Ağa Hazinedarı
Bahçesaray Kadısı	Kapucu Baş	Harem Saâdet Kethüdâsı	Şeyhülislâm
Beytülmal Emını	Kapucular Baş[Han-ı Alişanın]	Harem-i Muhterem Kethüdâsı	Şirin Kadısı
Beytül Mal Emını çırağı	Kâtip Muhasibi	Hazine Kâtibi	Tabip
Beytül Mal vekili	Kefe Nazırı ve Kefe Haraç Mahsulü Baş	Hazinedar	Taş Ağası
Beytül Mal Zabiti Memuru	Kethüdâ	Hazinedar Ağa Tevâbi	Tat Ağası
Bölükbaş [Başbölükbaş]	Kilerci	Hazinedar Baş	Tat Ağası Kâtibi
Çavuş	Kileri Amire	Hazinedar Huddameti	Tuz Emını
Çeşnigir	Kileri Amire Kâtibi	İhtisap Ağası	Vezir
Çokadar[Han Hizmetkârı]	Koyun Emını	Aktacı[Han Hazretlerinin]	Vezir-i Azam
Darphâne-i Amire Emını	Kuyumcubaşı	İskele Emını	Vezir-i Azam Kethüdâsı
Defterdar	Küçük Hazinedar	Kadıasker	Yalı Ağası
Dellâl/Dellâl Baş/ Münâdi/Tellal/Çığırkan	Türbedar	Mukatacı/Mukatacı Baş	Saraç/Saraç Baş
Defter-i Kassam	Mangup Kazâsı Naibi	Kadıasker Naibi	Yeniçeri Ağası
Ana Beyim	Ulu Beyim	Hanike[Hanbike]	Hanî

Tablo 6. Kadıasker Defterlerine Göre Devlet Teşkilatında Yer Alan Görevliler

Tablo 6 incelenen defterlerden meydana getirilmiştir. Tablo incelendiği zaman kalgay sultandan nureddin sultana, karaçi beylerinden serasker sultanlara, ana beyimden hanıke sultanlara kadar devlet hizmetinde görev yapan çeşitli görevliler görülmektedir. Örneğin tabloda yer alan *hanî*, hanın kız kardeşine, *Hanîke*[*Hanbike*] ise hanın kızına verilen ünvandır. Defterlerde hanî ve hanıke sultanlar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse incelenen defterlerde I. Selim Geray Han'ın kızı ve aynı zamanda Kırım hanları I. Devlet Geray Han, III. Gazi Geray Han, I. Kaplan Geray Han, IV. Saadet Geray Han, II. Mengli Geray Han ve II. Selamet Geray Han'ın kız kardeşi olan Kaya Sultan hakkında önemli malumatlar bulunmaktadır.¹¹

Kadıasker defterleri Türk-Moğol resmi yazışmalarında sıklıkla kullanılan “*yarlıklar*” bakımından da zengindir. En basit ifadeyle hanlar tarafından yabancı devletlerin hükümdarlarına gönderilen belgelere ve ayrıca teb’ası olan kişilere verilen imtiyazlara yarlık denilmektedir. Defterlerde genellikle Kırım hanları tarafından az da olsa kalgay ve nureddin sultanlar tarafından yazılan yarlıklar bulunmaktadır. Defterlerde yer alan yarlıklara örnek vermek gerekirse;

“Bâ’is-i tahrîr-i yarlıg-ı şerîf hânî budur ki bundan akdem cedd-i izâmımız Sahib Geray Han aleyhü’r-rahman ve’l-gufrân hazretlerinin câmi’-i kebîre vakf eylediği iki etmekci ve bir çörekçi ve bir maksûmacı dükkânlarında aylık ve ta’yînât ve sâ’ir harç alındığında içlerine bir

¹¹ Kaya Sultan hakkında bkz. Ahmet Doğan, “Gerây Hânedanına Mensup Bir Kadın Sultan: Kaya Sultân ve Muhallefâtı”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Aralık, 2023, 128 -158.

ferd girüb işlemtüb mu‘attal ve harâb olub câmi‘-i kebîr huddâmları külli gadr oluyor deyu bâb-ı sa‘âdetime gelub arz-ı hâl itmeleriyle merkûm câmi‘-i kebîrin evkâfı olan iki etmekci ve bir çörekçi ve bir maksûmacı dükkânlarına muhtesib kulumuz ve her kim dahi muhtesib olursa ta‘yîn ve aylık ve sâ‘ir harç almamak bâbında emr-i şerîfim virilmiştir, buyurdum ki ba‘de'l-yevm zıkr olunduğu dükkânlarda ta‘yîn ve aylık ve sâ‘ir harç alınmıya ve almıyalar câmi‘-i kebîrin cedd-i izâmımızın evkâfları mu‘attal ve harâb olduğuna rızâ-yı şerîfim yokdur şöyle bilüb sâdır olan emr-i şerifle âmil olalar şöyle bileler. Tahrîren fi mâh-ı muharrem sene 1118” (ORRN, FOND 917,36-10-B1)

Zikredilen yarlık III. Selim Geray Han tarafından yazılmış ve kadı tarafından kadıasker defterine kaydedilmiştir. Yarlıkta, Bahçesaray’da Hansaray’ın hemen bitişiğinde bulunan ve Sahib Geray Han tarafından yaptırılan Câmii Kebîr’e ait vakıf dükkânlarından harç alınmaması emredilmektedir. Bununla birlikte defterlerde yer alan diğer yarlıkların da tek tek tespit edilmesi Kırım devlet teşkilatının, hanlık diplomatikasının ve de yazı dilindeki değişimin ortaya çıkartılması bakımından kıymetlidir. Bu sebepten dolayı defterlerde yer alan yarlıklar vb. yazışma örnekleri araştırmacıları beklemektedir.

Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti’ne tabi bir devlettir. Bu sebepten dolayı da incelenen defterlerde bunun izleri de yer almaktadır. Örneğin Şaban 1110 (Şubat/Mart 1700)tarihinde Osmanlı Devleti tarafından gönderilen ferman, kadıasker defterine “*Devlet-i Aliyye tarafından varid olan fermanıdır*” şeklinde kaydedilmiştir. (ORRN FOND 917, 34-97-A1) Fermanda özetle Nemçe, Kazak ve Moskova çarı ile yapılan anlaşma şartlarına uyulması istenmektedir.

Kadıasker defterleri Kırım’da ticaret ve ticaret hukukunun işleyişi, bu işleyişte devlet görevlilerinin görevi vb. hakkında da mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Defterlerin birçok yerinde narhlar, ölçü birimleri ve yaşanan anlaşmazlıklarla ilgili hükümler bulunmaktadır. Defterler özellikle Kırım bölgesinde kullanılan ölçü birimleri hakkında kıymetli bilgiler içermektedir. Defterlerde adet, araba, arşın, bakla, batman, bohça, cild, çeren, çift, çuval, dâne, dirhem, dönüm, fıçı, hokka, kantar, kap, kat’, kese, kıt’a, kile, kulaç, kutu, mil, miskal, ocak, parça, parmak, sapo, sepet, sandık, şinik, tabla, top, tulum, vukiyye, yük vb. gibi ölçü birimleri hakkında önemli ipuçları bulunmaktadır. Dolayısıyla defterlerin incelenmesi Kırım hanlığı zamanında metroloji çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

d. Kadıasker Defterlerinin Mimari Yedigârlar Bakımından Önemi

Kırım Hanlığı zamanında tam anlamıyla Türk-İslâm diyarı haline gelen Kırım, çok sayıda mimari eserle donatılmıştır. Defterlerde çok sayıda câmi, medrese, han, hamam, çeşme, mesken, ibadethane ve köprü gibi mimari eserler hakkında bilgi bulunmaktadır. Şüphesiz bu eserlerin tamamını burada tek tek belirtmek bu çalışma için mümkün değildir. Bu sebeple defterlerde yer alan mimari eserlere örnek olması bakımından sadece başkent Bahçesaray’da bulunan câmiler hakkında bilgi verilerek defterlerin mimari eserler bakımından zenginliğine işaret edilmeye çalışılacaktır.

Sıra No	Câmi ve Mescid Adı	Sıra No	Câmi ve Mescid Adı
1	Âbid Efendi Mescidi	28	Gökî Efendi Mescidi
2	Ahmed Ağa Mescidi [Salaçık’ta]	29	Koba Câmi
3	Arslan Ağa Câmi [Şerif]	30	Köse Abdülcemil Efendi Mescidi
4	Babakurt Mescidi	31	Maaliş Ağa Mescidi
5	Bahadır Ağa Mescidi	32	Mehmed Şah Efendi Mescidi
6	Câmii Kebir [Büyük Câmi –Câmii Şerif-Han Câmi, Sahib Geray Han Câmi]	33	Mescid-i Cedit[Câmii Cedit] [Çarşısında]
7	Mengli Geray Han Mescidi [Salaçık’ta]	34	Murad Mescidi
8	Cemşid Efendi Mescidi	35	Murtaza Ali Efendi Mescidi
9	Çubar El-Hâc Mehmed Mescidi	36	Nakkaş El-Hâc Abdülbaki Mescidi
10	Debbağ El-Hâc Şah Gazi Mescidi	37	Orta Câmi
11	Debbağhâne/Debbağlar/Debbağ Mescidi	38	Osman Ağa Mescidi

12	Derzi [Terzi]Ali Ağa Mescidi	39	Ömer Şah Efendi Mescidi
13	El-Hâc Abdülbaki Mescidi	40	Salaçık Câmî
14	El-Hâc Ali Ağa Mescidi [Arab El-Hâc Ali]	41	Salaçık Cuma Câmî
15	Hacı Gazi Mescidi	42	Sefer Gazi Efendi[Ağa] Mescidi
16	El-Hâc Hüseyin Bölükbaşı Mescidi	43	Sefer Gazi'nin Şehreküstü Mahallesi Mescidi
17	El-Hâc Hüseyin Kızı İsmihan Mescidi	44	Zehrab Efendi Mescidi
18	El-Hâc Vehhab Efendi Mescidi	45	Selim Geray Sultan Mescidi
19	El-Hâc Yusuf Mescidi	46	Sırlı El-Hâc Hüseyin Câmî [Hüseyin Ağa Câmî']
20	Asma Han Mescidi	47	Suvlukoba Mescidi
21	Hacı Hasan Mescidi	48	Sübhân El-Hâc Mehmed Mescidi
22	Hacı Mehmed Mescidi	49	Sürencik Câmî [Salaçık'ta]
23	Hafız Esad Mescidi [Hafız Efendi Mescidi]	50	Şahbolat Ağa Mescidi
24	Ali Bey Câmî	51	Şehreküstü Mescidi
25	Hızır Ağa Câmî	52	Terzi Hantimur Mescidi
26	İslâm Ağa [Efendi] Câmî	53	Ümmü Gülsüm Mescidi [Darağaçalı'ta]
27	Kaytas Ağa Mescidi		

Tablo 6. Bahçesaray Şehrindeki Câmiler

Tablo 7’de belirtilen câmilerin büyük bir kısmı maalesef hem zamanın yıpratıcılığı hem de bilinçli olarak yapılan asimilasyon çalışmaları neticesinde günümüze ulaşamamıştır. Zikredilen câmilerden Orta Câmî, Sırlı El-Hâc Hüseyin Câmî (Hüseyin Ağa Câmî/Sırlı Çeşme Mahallesi Câmî), Mengli Geray Han Câmî, Sahib Geray Han Câmî, Torgay Mehmed Câmî ve El-Hâc Hüseyin Kızı İsmihan Mescidi günümüze ulaşabilmiştir. Diğer câmiler hakkında elimizdeki tek delil incelenen kadiasker defterleridir. Defterlerde çok sayıda câmî ve câmî vakfı hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.

Sonuç

Kırım Yarımadası, Kırım Türklerinin anavatanıdır. Fakat Kırım Hanlığı’nın yıkılmasından sonra Kırım’ın asıl sakinleri olan Kırım Türkleri anavatanlarından göç ettirilmiş, Kırım’ın etnografik yapısı değiştirilerek bölge Ruslaştırılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda da bölgedeki Türk-İslâm izleri bilinçli olarak ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Kırım Türkleri vatanlarından zorla göç ettirildiği gibi bölgenin yerleşim merkezlerine Rusça isimler verilmiş, çok sayıda mimari eser yok edilmiş hatta mezardaki Kırım Türkleri bile bu asimilasyondan nasiplenmişlerdir. Fakat her ne kadar da bölgedeki Türk izleri silinmeye çalışılsa da 17 ve 18. yüzyılda tutulan ve günümüze ulaşan kadiasker defterleri bölgenin Türk-İslâm diyarı olduğunu ispatlamaktadır.

Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri 20.yüzyılın sonlarına doğru keşfedilmiştir. Günümüze orijinal şekilde 122 defter ulaşmıştır. Bu defterlerin 121 tanesi St. Petersburg şehrinde bulunan Rus Millî Kütüphanesi’nde (Российская Национальная Библиотека), 1 tanesi ise Yalta Tarih ve Edebiyat Müzesi’nde muhafaza edilmektedir. Kırım Hanlığı Kadiasker Defterleri, Kırım’ın sosyoekonomik durumu, kültürel tarihi, etnografik ve mimari yapısı vb. hakkında kıymetli örnekler içermektedir. Defterlerin incelenmesiyle birlikte bölgedeki Türk izlerini ortaya çıkarmak mümkün olacaktır. Özellikle yok edilen ve de ismi değiştirilen yerleşim merkezlerinin orijinal isimlerinin tespitinde en önemli kaynak kadiasker defterleridir. Kadiasker defterleri vasıtasıyla tespit edilen Türk kökenli yer isimleri ilerleyen zamanda bölgede yeniden kullanılabilir. Bu nedenle tarihi hafızanın canlandırılması bakımından bölgedeki yer isimlerinin tamamının tespit edilmesi bir zarurettir. Bunu yaparken de Osmanlıca metinlerinin okunmasında Kırım Türkleriyle iş birliği yapılmalıdır. Zira Osmanlıca metinlerin okunmasında Tatarca’dan kaynaklı yanlış okumalar olabilir.

Şubat 2023’te Kırım Tatar Milli Meclisi ve Kırım Tatar Kaynak Merkezi, Kırım’daki yerleşim yerlerine, tren istasyonlarına, nehir ve göllere eski tarihî adlarının geri getirilmesi için “İsimleri geri getirelim, Kırım’ı da geri alırsak” isimli enformasyon kampanyası başlatmıştır. Bu ve benzeri çalışmalarla tespit edilen eski yer adları ilerleyen dönemlerde Kırım Türklerinin Kırım’da egemen olmasıyla birlikte yeniden coğrafyanın adlandırılmasında

kullanılabilir. Bu çalışmayla aynı zamanda günümüzde statüsü tartışma konusu olan Kırım'da Kırım Türklerinin de söz hakkının olması gerektiği ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

- Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'ORRNB, FOND 917, 34 Numaralı Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri.
- Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'ORRNB, FOND 917, 35 Numaralı Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri.
- Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'ORRNB, FOND 917, 36 Numaralı Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri.
- Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'ORRNB, FOND 917, 37 Numaralı Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri.
- Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'ORRNB, FOND 917, 38 Numaralı Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri.
- Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'ORRNB, FOND 917, 48 Numaralı Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri.
- Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'ORRNB, FOND 917, 49 Numaralı Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri.
- Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'ORRNB, FOND 917, 51 Numaralı Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri.
- Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'ORRNB, FOND 917, 52 Numaralı Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri.
- Rusya Federasyonu St. Petersburg Milli Kütüphanesi'nde Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Biblioteki (ORRNB) Fond 917'ORRNB, FOND 917, 57 Numaralı Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri.

b. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akgündüz, Ahmet (2009), "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.14, s.13-48.
- Aksan, Doğan (2015), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Barkan, Ömer Lütfi (2013), *Kolonizatör Türk Dervişleri, Vakıflar Dergisi Seçmeler III*, Haz. Coşkun Çakır, Ankara.
- Bıyık, Ömer (2014), *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1674)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Cihan, Ahmet/Yılmaz, Fehmi (2004), "Kırım Kadı Sicilleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S.11, s.131-176.
- Doğan, Ahmet (2022), *Kırım Bahçesaray'da Sosyo-Ekonomik Hayat*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Doğan, Ahmet (2023), "Kırım Hanlığı'nda Kadı'nın Teftiş Görevi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 11 Sayı: 35, s.711-729.

- Doğan, Ahmet (2023), “Bahçesaray Para Vakıfları Üzerine Tespitler”, *Son Bozkurt Mustafa Abdülcemil Kırımoglu Armağanı*, Haz. Saadettin Yağmur Gömeç, Pınar Yiğit Türker, Sonay Ünal, Abdul Metin Çelikkilek, Berikan Yayınevi, Ankara, s.61-103.
- Doğan, Ahmet (2023), “Gerây Hânedanına Mensup Bir Kadın Sultan: Kaya Sultân ve Muhallefâtı”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Aralık, 128 -158.
- Doğan, Ahmet (2024), “Kırım Hanlığı Devlet Teşkilatında Yalı Ağalığı Makamı ve Yalı Ağası Osman Ağa”, *Küllîye*, C.5, S.1, s.97-118.
- Evliya Çelebi (2011), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., 7. Kitap, İstanbul.
- Gömeç, Sadettin (2009), “Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri”, *Turkish Studies-International Priodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* S.4, s.1013-1023.
- Gözaydın, Ethem Feyzi (1944), *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri, Coğrafi, Tarihi, Harsi, İktisadi ve Siyasi*, Vakıf Matbaası, İstanbul.
- Gülensoy, Tuncer (1985), *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gündoğdu, Abdullah (2021), “Türkiye ve Türk Dünyası Bilincinde Cengiz ve Halefleri Algısı”, *Cengiz Han ve Mirası*, TÜBA Yay.,Ed:Cem Korkut,Mürsel Doğrul, Ankara, s.77-110.
- Hezârfen Hüseyin Efendi (1998), *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz., Sevim İlğürel, TTK Yay., Ankara.
- İnalcık, Halil (1996), “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu”, *Belleten*, 60 (227), s.165-190.
- İnalcık, Halil (2017), *Kırım Hanlığı Tarihi üzerine Araştırmalar 1441-1700*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- İnan, Göker (2017), *Hasan Esîrî'nin Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l Milel isimli Tarih ve Coğrafya eseri (İnceleme-transkripsiyon)*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Karaörs, Metin (1993), “Kırım’da Türkçe Yer Adları”, *Türk Kültürü*, S.367, Yıl: XXXI, s.684-693.
- Kavak, Nuri (2008), *Kırım’ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şeriyeye Sicillerine göre)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Kırımlı, Hakan/Kançal-Ferrari/Nicole(Proje Yöneticileri) (2016), *Kırım’daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yedigârları*, T.C. Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yay.,İstanbul.
- Kurat, Akdes Nimet (1972), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Yay., Ankara.
- Kurt, Yılmaz (2020), *Anadolu’da Kişi ve Yer Adları*, Haz. Ertan Ünlü- Fatih Mehmed Önal, Akçağ Yay., Ankara.
- Marcin Broniowski (1970), *Kırım*, Çev. Kemal Ortaylı, Ege Matbaası, Ankara.
- Milner, Tomas (1855), *The Crimea, Its Ancient and Modern History; The Khans, The Sultans and The Chars*, London.
- Özdem, Zeynep (2010), *Kırım Karasubazar’da Sosyo-Ekonomik Hayat (17.Yüzyıl Sonlarından 18.Yüzyıl Ortalarına Kadar)*, TTK Yay., Ankara.
- Özdem Köse, Zeynep (2017), *Kırım Hanlığı’nda Kölelik (1648-1699)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi.
- Peyssonnel, Claude-Charles (1787), *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Tome I-II, Cuchet, Paris.
- Rustemov, Oleg (2017), *Kadiaskerskie knigi Krymskogo Khanstva: issledovaniya, teksty, perevody (Qırım Hanlığının qadiasker defterleri: araştırmalar, metinler ve tercimeler)*, Akmesic.
- Tak, Ekrem (2019), *XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer’iyye Sicilleri*, TTK Yayınları.

- Tunmann (1936), *Krımskoye Khanstvo, N.L.ERNST ve S.L.BELYAVSKAYA'nın 1784 Tarihli Almanca Baskısından Çeviri*, Kırım 1936.
- Turan, Ahmet Nezihi (2003),“Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.9, İstanbul, s.1-16.
- Uğur, Yunus (2003), “Şer‘iyye Sicilleri”, *DİA*, C.39, s.8-11.
- Ülküsal, Müstecib (1980), *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, İstanbul.
- Yaşa, Fırat(2021), *Bahçesaray (1650-1675)*, TTK Yay., Ankara.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1984), “Türkiye’de Yer-Adı Verme Usulleri ve Yer-Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, s.25-41.
- Yılmaz, Fehmi/Cihan, Ahmet/Yılmaz, Özlem Deniz (2021), *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara.

c. Online Kaynaklar

<http://www.kadisicilleri.org/>,Erişim: 29.12.2024.

